

УДК 331:338.43

М. Б. Махсма, канд. екон. наук, доцент,
доц. кафедри управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ В АГРАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ РІЗНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена проблемам інтенсивності використання фонду робочого часу працівників сільськогосподарських підприємств південно-східного регіону. Проаналізовано основні причини неповного використання робочого часу працівниками аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, виявлено резерви його більш ефективного використання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Робочий час, сільськогосподарські підприємства, втрати робочого часу, підвищення ефективності використання робочого часу.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена проблемам интенсивности использования фонда рабочего времени работников сельскохозяйственных предприятий юго-восточного региона. Проанализированы основные причины неполного использования рабочего времени работниками аграрных предприятий разных организационно-правовых форм хозяйствования, выявлены резервы его более эффективного использования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Рабочее время, сельскохозяйственные предприятия, потери рабочего времени, повышение эффективности использования рабочего времени.

ANNOTATION. The article devoted problems of intensity using of the fond working time of the employers agricultural enterprises in south-eastern region. The basic reasons of the incomplete using of the working time of the employers agrarian enterprises different lawful-organizational forms of management are analyzed, the reserves its more effective using are discovered.

KEY WORDS: Working time, agricultural enterprises, waste of the working time, increasing efficiency of the working time.

Постановка проблеми. Останнім часом все гостріше постають питання забезпечення зайнятості сільського населення. Протягом

останнього 20-тиріччя в аграрному секторі, як власно, і в усіх інших секторах економіки України, відбулися докорінні зміни, які призвели до скорочення державної і колективної форми власності на землю і інші засоби виробництва, і поширення приватної її форми. Паювання землі і майна, поява їх власника, зробили можливим багатоукладність аграрного виробництва. На селі з'явилася велика кількість сільськогосподарських організацій різноманітних форм власності і господарювання (ТОВи, ВАТи, ЗАТи, агрофірми, фермерські господарства, агроцехи, малі приватні підприємства та ін.). Наслідками реформування аграрного сектору стало подрібнення колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. Так, наприклад, КСП ім. Будьонного Волноваського району Донецької області до реформування було доволі крупним підприємством, площа його орних земель складала понад 3600 га, у господарстві утримувалося близько 700 корів, близько 1000 голів молодняка великої рогатої худоби, крім того вирощувалися свині, гуси. Після проведення паювання землі та майна це сільськогосподарське підприємство розпалося на 18 частин, які утворили окремі агроформування. Не важко порахувати, що в середньому площа такого господарства складає тепер приблизно 200 га. Тваринництво практично зникло, значно зменшилися обсяги рослинницького виробництва. Робочих місць у с. Кирилівка для його мешканців практично не залишилося. І таке підприємство не рідкість, у області воно є доволі типовим, оскільки відображає загальну тенденцію розукрупнення господарств у аграрному секторі.

Реформування аграрних підприємств супроводжувалося порушенням цілісності земельних і майнових комплексів цих господарств, руйнуванням і занепадом їх матеріально-технічної бази, скороченням обсягів виробництва рослинницької і тваринницької продукції. А отже згортанням сфери прикладання сільської праці у громадському секторі, появою сільського безробіття і поширенням його прихованої форми.

На селі стає все менше робочих місць, все меншає попит на сільськогосподарських працівників. У цей же час спостерігається доволі швидке вивільнення робочої сили з галузі, втім, попри високі його темпи, обсяги вивільнення відстають від темпів і обсягів скорочення аграрного виробництва. Наслідком такого відставання стає утримання в аграрних підприємствах надмірної чисельності сільськогосподарських працівників, їх недовантаженість, не раціональне використання цими підприємствами фонду

робочого часу. Разом з тим, підвищення ефективності використання останнього є одним з важливих аспектів забезпечення ефективною зайнятості працівників в аграрному секторі.

Аналіз останніх публікацій. Питанням зайнятості населення в аграрному секторі, ефективності використання праці в сільському господарстві присвячені наукові праці багатьох вчених-економістів, а саме: Гнибіденка І.Ф., Булавки О.М, Дієсперова В.С., Карпенко В, Лишиленка В.І., Якуби К.І., Прокопи І.В., Краснова Ю.М., Кареби М.І, Вітвицького В. та ін. [1—3]. Разом із тим, деякі аспекти проблеми забезпечення ефективною зайнятості працівників в аграрних підприємствах залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, це стосується питання ефективності використання фонду робочого часу працівників реформованих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Тому за мету в даній статті поставлено проаналізувати це питання і на основі проведеного аналізу обґрунтувати напрямки оптимізації використання робочого часу в аграрних підприємствах в одному з районів південно-східного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Волноваський район Донецької області, за його даними проведено аналіз стану використання фонду робочого часу сільськогосподарських працівників, є одним з найбільших районів області, загальна чисельність його населення 91,1 тис. осіб, з них більше 40 % сільське населення. Аграрний сектор району представляють 32 господарства різних форм господарювання. За всіма сільськогосподарськими підприємствами району закріплено 154,3 тис. га землі, у тому числі 138 тис. га ріллі. Найпоширенішою організаційно-правовою формою господарювання в районі є товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), таку форму господарювання обрали 23 аграрних господарства, 5 з них птахофабрики, вони виділені окремо, оскільки мають свою специфіку. До складу аграрних підприємств району увійшли і найкрупніші селянські (фермерські) господарства (СФГ), їх 4, (загальна кількість СФГ району — більше 200, але вони надто дрібні, не ведуть статистичної звітності, тому випадають з дослідження). Крім СФГ в районі діє 2 малих приватних підприємства (МПП). Слід відмітити, що певною специфікою району є те, що кілька колишніх КСП увійшли до складу другого в Україні, за площею орендованих земель, агрохолдингу — ВАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», у формі 3 агроцехів.

Аналіз даних статистичної звітності — Форми 1 — ПВ «Звіт з праці» та Форми 3 — ПВ «Звіт про використання робочого часу» сільськогосподарських підприємств Волноваського району за 2005—2009 рр. показав негативну тенденцію до подальшого скорочення сфери прикладання праці в аграрному секторі району. Помітним є не тільки деяке скорочення загальної кількості аграрних підприємств (з 35 до 32), а і надто стрімке скорочення чисельності працівників цих підприємств. Всього за чотирирічний аналізований період остання скоротилася на 32 % (з 6873 до 4671 осіб у 2009 р.) (табл. 1). Суттєво зменшилися і розміри аграрних підприємств району за чисельністю. Якщо у 2005 р. у середньому в сільськогосподарському підприємстві було зайнято майже 200 штатних працівників, то в 2009 р. лише 140.

Таблиця 1

**ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ВОЛНОВАСЬКОГО РАЙОНУ
ТА ВІДПРАЦЬОВАНИЙ НИМИ ФОНД РОБОЧОГО ЧАСУ У 2005—2009 рр.***

Форма господарювання	Кількість підприємств		Чисельність штатних працівників, осіб				Відпрацьовано за рік одним працівником			
			всього у групі		у середньому на 1 господарство		люд.-год.		люд.-днів	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
ТОВ	18	18	3812	2341	219	130	1861	1817	265	260
ТОВ (птахофабрики)	4	5	1360	1233	340	247	1850	1736	264	247
Агроцехи ММК ім. Ілліча	5	3	1335	825	267	275	1824	1738	260	248
СФГ	5	4	271	197	54	49	1814	1652	259	236
МПП	3	2	94	75	31	38	1828	1914	261	273
Разом по району	35	32	6873	4671	196	140	1850	1776	264	253

*Складено автором на основі Звітів з праці (форма №1-ПВ) сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за 2005, 2009 рр [4].

Найвідчутніші скорочення чисельності сільськогосподарських працівників відбулися у таких крупнотоварних агроформуваннях, як ТОВи та птахофабрики, де скорочення склало відповідно 89 та 93 працівника в розрахунку на підприємство. До негативних тенденцій використання робочої сили в аграрних підприємствах необхідно віднести і зменшення річного фонду відпрацьованого працівниками робочого часу. В цілому по району він скоротився на 74 люд. годин у розрахунку на одного працівника і склав у 2009 р. 1776 люд.-годин, що відповідає 253 семигодинним робочим дням, тоді як у 2007 р. штатний працівник у середньому відпрацьовував 264 робочих дня. Найбільш інтенсивно робоча сила використовувалася у Товариствах (річний фонд робочого часу одного працівника в них склав 1817 год.), їх випередили тільки малі підприємства, відповідний показник склав 1914 год. на одного працівника. Найменша завантаженість сільськогосподарських працівників спостерігається серед зайнятих у селянських фермерських господарствах, де один зайнятий відпрацьовував 1814 год, або 236 днів.

Що стосується ефективності використання фонду робочого часу, слід відмітити позитивну тенденцію до деякого її підвищення. Так, у цілому по району коефіцієнт використання робочого часу зріс з 87,7 до 88,2 %. Це зростання спричинене покращенням використання робочого часу у птахофабриках і в малих приватних підприємствах. У птахофабриках, наприклад, частка відпрацьованого робочого часу зросла з 89,4 до 92 %. Порівняно більша інтенсивність використання робочого часу в них, певною мірою, пояснюється більш промисловим характером виробництва, більшою технологічністю виробничих процесів та іншими причинами. У товариствах та агроцехах помітною є тенденція до подальшого зниження інтенсивності використання робочого часу. Частка відпрацьованого робочого часу в них зменшилася відповідно на 1,2 та 2 %.

Невідпрацьований робочий час у цілому по району скоротився до 11,7 % загального фонду робочого часу. Позитивними змінами його структури можна назвати збільшення частки чергових щорічних відпусток (з 56,5 до 63,0 %) та скорочення невідпрацьованого робочого часу через тимчасову непрацездатність (з 26,9 до 24,7 % невідпрацьованого часу), збільшення навчальних відпусток (з 1,3 до 1,7 %), скорочення прогулів (з 0,3 до 0,1 %) (табл. 2).

Таблиця 2

**ПРИЧИНИ НЕ ПОВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ФОНДУ РОБОЧОГО ЧАСУ
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
ВОЛНОВАСЬКОГО РАЙОНУ У 2005-2009 Р.***

Показ- ники	Всього по району		в т. ч. у розрізі підприємств різних організаційно-правових форм									
			ТОВ		Птахофа- брики		Агро- цехи		СФГ		МПП	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
Фонд ро- бочого ча- су всього, тис.-люд.- год.	14492	9236	8106	5013	2812	2321	2819	1380	557	369	195	154
Відпрацьо- вано, тис. люд.-год.	12716	8151	7098	4328	2516	2149	2438	1165	492	325	172	143
Не відпра- цьовано, тис. люд.- год.	1776	1086	1008	645	296	172	381	215	65	43,9	23	10,5
У т. ч. за причина- ми, у %												
щорічні відпустки	56,5	63,0	58,5	62,4	57,5	64,2	51,8	49,5	59,8	56,1	30,8	31,6
тимчасова непраце- здатність	26,9	24,7	27,1	15,5	32,2	25,5	23,0	36,7	24,5	8,6	26	8,3
навчальні відпустки	1,3	1,7	1,1	1,7	1,2	2,2	2,3	1,2	—	—	—	—
неявки ³ дозволу адмініст- рації	4,2	6,3	1,8	1,2	6,1	3,1	7,0	10,2	9,6	1,8	19,1	26,1
відпустки за ініціати- вою адмі- ністрації	0,2	0,9	—	2,0	0,4	4,7	0,7	—	—	2,5	—	3,8

Закінчення табл. 2

Показники	Всього по району		в т. ч. у розрізі підприємств різних організаційно-правових форм									
			ТОВ		Птахофабрики		Агроцехи		СФГ		МПП	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
неявки у зв'язку з переведенням на скорочений робочий день, тиждень	7,7	0,1	9,9	0,1	0,3	—	8,6	—	1,0	—	14,3	—
прогули	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	—	—	—	9,5	3,8
інші причини	2,9	3,2	1,5	2,0	2,2	0,1	6,4	2,2	5,3	30,9	—	26,8

*Складено автором на основі Звітів про використання робочого часу (форма № 3-ПВ) сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за 2005, 2009 рр. [5].

У розрізі господарств різних організаційно-правових форм вказані пропорції у використанні фонду робочого часу в цілому зберігаються з більшими чи меншими відхиленнями. Так, для всіх категорій господарств суттєвою причиною невиходів працівників на роботу залишається їх тимчасова непрацездатність, попри позитивну тенденцію її скорочення, що намітилися протягом аналізованого періоду. На птахофабриках району, неявки через хвороби хоч і зменшилися до 25,5 %, проте через них щорічно не відпрацьовується 18,7 тис. люд.-год. Висока захворюваність працівників сільськогосподарських підприємств свідчить про важкі і незадовільні умови праці, невідповідність більшості робочих місць санітарно-гігієнічним нормам тощо. Слід зауважити, що захворюваність сільських трудівників зумовлена не тільки важкими і шкідливими умовами праці, а великою кількістю факторів, як економічного плану (рівень і якість життя), так і соціально-психологічного характеру (особистісні психологічні установки, загальне ставлення до життя тощо).

До негативних тенденцій використання робочого часу працівниками сільськогосподарських підприємств району слід віднести також зростання в аналізований період неявок з дозволу адмініс-

трації та відпусток з ініціативи адміністрації, що спричинено поглибленням кризи в аграрному секторі в цей період. Неявки з дозволу адміністрації пояснюються, здебільшого, специфікою сільського образу життя, який передбачає ведення особистого підсобного господарства майже кожним сільським домогосподарством. Для багатьох з них ОПГ, за рівнем доходів, який воно приносить у сімейний бюджет, часто не поступається суспільному виробництву, що і змушує сільських працівників відпрошуватися з роботи для підтягування робіт у власному господарстві. Найбільша кількість неявок з дозволу адміністрації спостерігається в малих приватних підприємствах та агроцехах, де вони складають відповідно 26 і 10 % усіх неявок на роботу.

В усіх категоріях сільськогосподарських підприємств, за виключенням агроцехів, помітним є зростання неявок причиною яких є відпустки за ініціативою адміністрації, що свідчить про загострення проблеми перевантаження працівників роботою у сільськогосподарському виробництві. Збільшення частки відпусток за ініціативою адміністрації певною мірою вказує на зростання прихованого безробіття (свідчення недостатньо ефективної організації сільськогосподарського виробництва, неспроможності аграрних підприємств забезпечити своїх працівників необхідним обсягом робіт).

Що стосується такого негативного явища, як прогули, то в цілому по району вони хоча і скоротилися, але у птахофабриках помітним є їх деяке зростання (з 0,1 до 0,2 %), що свідчить про погіршення дисципліни у їхніх трудових колективах. Найбільше прогулів залишається у малих підприємствах, де втрати робочого часу хоч і скоротилися майже у 3 рази, проте ще складають 3,8 % усіх невиходів на роботу. Разом з неявками з дозволу адміністрації вони складають майже 30 % усіх невиходів на роботу.

Деяке зростання частки навчальних відпусток у загальному фонді невідпрацьованого часу (з 1,3 до 1,7 %), показує про підвищення інтересу аграрних підприємств до підвищення конкурентоспроможності своєї робочої сили. Щоправда, відпустки на навчання надавалися у 2009 р. лише Товариствами та птахофабриками, тобто відносно крупними агроформуваннями, де вони зросли відповідно на 0,6 та на 1 %. Дрібні товаровиробники (фермерські господарства, малі приватні підприємства) таких відпусток не надавали, через різні причини (відсутність достатньої кількості коштів, і те що власники цих підприємств часто самі є і агрономами, і зооінженерами, і економістами). Але слід зауважи-

ти, що нестача знань з сучасних технологій у галузі рослинництва та тваринництва веде до порушення та недотримання технологічного процесу, недоотримування продукції, і в кінцевому підсумку, до падіння конкурентоспроможності таких підприємств.

Про ефективність кадрової політики і раціональність використання робочої сили на підприємстві, певною мірою можна судити за показниками її руху, такими як коефіцієнти обороту по прийому, звільненню кадрів та коефіцієнту плинності кадрів. У цілому по району помітним є зростання і без того високої плинності кадрів. Якщо в у 2005 р. коефіцієнт плинності склав 0,28, то у 2009 р. він збільшився на 0,08 і склав 0,36 (табл. 3). Це означає, що в середньому за рік, змінюється більше третини всього колективу. Висока плинність кадрів спостерігається у підприємствах усіх форм господарювання, окрім агроцехів, де вона найнижча (0,12). Найгірший стан справ із плинністю кадрів склався у малих приватних підприємствах, фермерських господарствах та птахофабриках, де зазначені коефіцієнти суттєво перевищують середньо районний рівень і складають відповідно 0,61, 0,38 та 0,39.

Таблиця 3

ПОКАЗНИКИ РУХУ РОБОЧОЇ СИЛИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ВОЛНОВАСЬКОГО РАЙОНУ У 2005—2009 Р.

Форма господарювання	Чисельність працівників в розрахунку на 1 господарство, осіб		Чисельність прийнятих в середньому на 1 господарство, осіб		Чисельність вибулих в середньому на 1 господарство, осіб		Коефіцієнт плинності кадрів	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
ТОВ	219	130	50	50	70	39	0,33	0,3
ТОВ (птахофабрики)	340	247	130	107	88	97	0,26	0,39
Агроцехи ММК ім. Ілліча	267	275	58	83	51	50	0,19	0,12
СФГ	54	49	10	10	12	15	0,21	0,38
МПП	31	38	6	6	20	23	0,65	0,61
Разом по району	196	145	51	53	57	52	0,28	0,36

*Складено автором на основі Звітів з праці (форма №1-ПВ) сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за 2005, 2009 рр [6].

Причини високої плинності кадрів у сільськогосподарських підприємствах та її негативні наслідки загальновідомі, навряд чи варто знову їх повторювати. Зрозуміло, також і те, що більшість з вказаних причин високої плинності кадрів мають об'єктивний характер і потребують суттєвих капіталовкладень для їх усунення, коштів на які у більшості аграрних підприємств просто немає. Разом з тим, практично в кожному з них є більші, чи менші можливості покращити умови праці для своїх працівників, які не потребують великих фінансових витрат, проте сприятимуть закріпленню кадрів у підприємстві, формуванню стабільного трудового колективу, поліпшенню ставлення працівників до своєї роботи і до своєї організації в цілому [7, с. 218].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, підсумовуючи вище наведене можна зробити висновки, що за аналізований період не можна дати однозначної оцінки ситуації з використанням робочого часу аграрними підприємствами району. Простежуються і позитивні і негативні тенденції у його використанні. На жаль, останні переважають. Це, перш за все, подальше подрібнення сільськогосподарських підприємств (в середньому чисельність працівників району скоротилася майже на чверть і склала 140 осіб), що не відповідає прогресивним світовим тенденціям концентрації виробництва сільськогосподарської продукції, спрямованої на забезпечення її конкурентоспроможності [8, с. 18]. До негативних тенденцій слід також віднести і зменшення фонду відпрацьованого робочого часу працівниками аграрних підприємств, що свідчить про неспроможність аграрних підприємств забезпечити своїх працівників роботою у повному обсязі; і доволі високу захворюваність сільськогосподарських працівників, спричинену важкими умовами праці та іншими несприятливими факторами; і збільшення неявок з дозволу адміністрації та відпусток з її ініціативи; і зростання плинності кадрів майже в усіх категоріях господарств і ін.

З огляду на те, що помітними стали і деякі позитивні зрушення у використанні робочого часу (зростання питомої ваги відпрацьованого часу у загальному його фонді, зростання часу відпусток на навчання, зменшення питомої ваги прогулів та ін.), адміністрації аграрних підприємств мають спрямовувати свої зу-

силля на їх закріплення. Проте, основну увагу потрібно зосередити на усуненні причин непродуктивного використання робочого часу. Для цього необхідним є проведення систематичної роботи з аналізу причин втрат робочого часу та непродуктивного його використання, виявлення резервів його недовикористання, з'ясування причин високої плинності кадрів з метою втілення заходів щодо їх усунення, і забезпечення на цій основі раціонального і продуктивного використання робочого часу працівниками аграрних підприємств.

Література

1. Булавка О.Г., Германюк Н.В. Соціалізація трудових ресурсів як передумова удосконалення зайнятості // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 129—138.
2. Кареба М.І., Кареба О.С., Шляхи підвищення рівня зайнятості українського населення // Економіка АПК. — 2011. — № 3. — С. 128—132.
3. Карпенко В. Зайнятість сільського населення України як умова ефективного відтворення кадрового потенціалу аграрного сектора // Україна: аспекти праці. — 2011. — № 5. — С. 31—39.
4. Звіт з праці сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за січень-грудень 2005, 2009 рр. (форма №1-ПВ, (термінова-місячна)).
5. Звіт про використання робочого часу сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за 2005, 2009 рр (форма №3-ПВ (термінова-піврічна)).
6. Звіт з праці сільськогосподарських підприємств Волноваського району Донецької області за січень-грудень 2005, 2009 рр. (форма № 1-ПВ, (термінова-квартальна)).
7. Махсма М.Б. Використання робочої сили у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм. Економіка та підприємництво: Зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів. Відп. ред. С.І. Дем'яненко. — К.: КНЕУ, 2007. — Вип. 19. — С. 209—218.
8. Мельник Л. Ю., Макаренко П.М., Мельник Л.Л. Теоретичні основи й практика концентрації виробництва в сільському господарстві // Економіка АПК. — 2011. — № 6. — С. 15—22.

Статтю подано до редакції 10.02.12 р.